BÜRKÜT

Türk Dünyası Dergisi

BÜRKÜT

Journal of Turkish World

www.burkutdergisi.com

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: Kasım, 2022

Makale Kabul Tarihi: Aralık, 2022

Karagöz, N. ve Ateş, Ö. F. (2022). Altay masalı "İyt Le Börü"de kötülük sembolü Celbegen ve karşısındakiler. *Bürküt Türk Dünyası Dergisi*, *1*(1), 56-71.

ALTAY MASALI "İYT LE BÖRÜ"DE KÖTÜLÜK SEMBOLÜ CELBEGEN VE KARŞISINDAKİLER

Doktora Öğrencisi Neslihan KARAGÖZ

Kastamonu Üniversitesi neslihankaragoz19@gmail.com ORCID

Arş. Gör. Dr. Ömer Faruk ATEŞ

Kastamonu Üniversitesi ofates@kastamonu.edu.tr ORCID

Öz

Güney Sibirya'da yaşayan Altay Türkleri sözlü kültür ürünleri açısından değerli eserlere sahip bir Türk topluluğudur. Bu sözlü kültür ürünlerinden biri olan masallarda Türk mitolojisindeki önemli hayvan ve tabiat motiflerinin yer aldığı görülür. Altay Türklerine ait "İyt le Börü" (Köpekle Kurt) masalında Türk mitolojisine ait unsurların zenginliği dikkat çeker. Doğaüstü varlıkların yer aldığı bu masalda geyik, at, kuş, tilki, kuzgun ve köpek gibi hayvanlar ile ağaç ve su gibi kutsal kabul edilen ve koruyucu iyeleri olduğuna inanılan tabiat unsurları yer alır. Masalda dikkat çeken nokta kurt mitinin diğer Türk anlatılarından farklı olarak Avrupa mitlerinde olduğu gibi olumsuz bir anlamda ortaya çıkmasıdır.

Bu çalışmada, Altay sözlü kültür öğesi olan ve "Korkunç Yaratıklarla Mücadeleyi Konu Edinen Masallar" başlığı altında değerlendirilen "İyt le Börü" (Köpekle Kurt) masalı mitolojik bağlamda incelenecek ve tespit edilen motiflerin literatürde nasıl ele alındığı karşılaştırmalı olarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Altay masalı, Celbegen, it, kurt, tabiat unsurları.

CELBEGEN, THE SYMBOL OF EVIL IN THE ALTAY TALE "İYT LE BÖRÜ" AND ITS OTHERS

Abstract

Altai Turks living in Southern Siberia are a Turkish community that has valuable works in terms of oral culture products. It is seen that important animal and nature motifs in Turkish mythology take place in tales, which are one of the products of oral culture. The richness of the elements of Turkish mythology draws attention in the tale of "İyt le Börü" (Wolf with a Dog) belonging to the Altai Turks. In this fairy tale, which includes supernatural beings, there are animals such as deer, horse, bird, fox, raven and dog, and natural elements that are considered sacred and are believed to be protective possessors such as trees and water. The striking point in the tale is that the wolf myth, unlike other Turkish narratives, emerges in a negative sense, as in European myths.

In this study, the tale of "İyt le Börü" (Wolf with a Dog), which is an Altai oral culture element and evaluated under the title of "Tales about Fighting with Terrible Creatures", will be examined in the mythological context and how the determined motifs are handled in the literature will be tried to be explained comparatively.

Keywords: Altai tale, Celbegen, dog, wolf, natüre elements.

Ø. Giriş

Türk halkları, Orta, Doğu, Kuzey ve Batı Asya'nın yanı sıra Avrupa ve Kuzey Afrika'nın bazı bölgelerinde Türk dillerini konuşan etnik grupların bir toplamıdır. Rusya Federasyonu'nda Başkurdistan, Tataristan, Çuvaşistan, Hakasya, Tuva, Yakutya, Kabardey-Balkar ve Karaçay-Çerkes dâhil olmak üzere birçok Türk ulusal alt bölümü bulunmaktadır. Bu alt bölümlerin her birinin kendi bayrağı, parlamentosu, yasaları ve resmi devlet dili vardır. Altay Türkleri de günümüzde çoğunlukla Güney Sibirya'daki Altay Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Bunula birlikte bugün Tuva ve Moğolistan'da yaşayan Altaylar da vardır. Bugün yaklaşık olarak 69.963 nüfusa sahip olan Altay Türkleri, Güney ve Kuzey Altay Türkleri olarak iki gruba ayrılmaktadır. Güney grubunu; Altay kiji, Telengit ve Teleüt Türkleri oluştururken kuzey grubunu ise; Tuba, Kumandu ve Çalkandu Türkleri oluşturmaktadır. Tarih boyunca Rus ve Moğol gibi milletlerin kültürleri ile temas eden Altay Türkleri, eski Türk inanç ve geleneklerini yaşatmaya devam eden bir Türk topluluğudur. Bu durumun oluşmasında Altay Türklerinin diğer Türk kitleleri ile iletişiminin kesilmesi ve İslamiyet ile temas edememeleri etkili olmuştur. (Dilek, 1998, s. 451)

Altay isminin altun "altın" kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Radloff, Altay adının Al-Tayga "yüksek taşlı dağ" şeklinde olması gerektiğini belirtmiştir. Potapov Güney Altaylıların eski zamanlardan beri Altaylarda yaşayan, Türkçe konuşan Kıpçak boylarından olduğunu söylemiştir. Bu Kıpçaklar, Altın Ordu Devleti'nin dağıldığı dönemde göçlerle Altay'a gelmişlerdir. Bu dönemde Moğol kabileleri ile temasa geçen Altaylıların etnik oluşumunda ve dillerinin gelişiminde Moğol etkisi dikkat çekmektedir. (Küçükballı, 2019, s. 22-23)

Dünyada toplum yaşamının önemli yönlerini yansıtan unsurlardan birisi de mitlerdir. Birçok kültür ve tarih toplumda mitler yoluyla yaratılan anlatılarda barınmaktadır. Mitler, din, kültürel ve sosyal değerler gibi insanın ve içinde bulunduğu toplumdaki yaşamının temel ihtiyaçları haline gelen birçok değere sahiptir.

Altay Türklerinin geleneksel yaşamlarında mitolojik zamanın izlerine rastlamak mümkündür. Bu Türk topluluğunun manevi dünyasına Budizm, Lamaizm, Şamanizm ve Altay mitolojisine kadar uzanan "Altay Can" adı verilen inanç sistemleri rehberlik etmektedir. Eski Türklerin suyu ve ormanları kutsal saydıkları bilinmektedir. Altay Türklerinin de manevi dünyasına rehberlik eden bu inançlarının özünde çok sayıda doğal unsur yatmaktadır. Bu inançlar kutsal sayılan unsura duyulan derin saygıya, hatta korkunun yanı sıra sadakat ve onu koruma arzusuna dayanmaktadır. Doğanın bütününü dağları, suyu, otlakları, ağaçları, nehirleri ve hayvanları kapsayan bir varlık olarak gören Altaylar, hemen hemen tüm inançlarını bu birliği sağlam tutma arzusu etrafında şekillendirirler. Bu coğrafyada doğaya ibadet eden, onlardan yardım isteyen ve minnetlerini dile getirenler güzel bir hayat sürmüş sayılırlar. (Güner Dilek, 2006, s. 75)

Sözlü kültür unsuru olan masal ve efsane gibi türler toplumun hafızasında barınan inanç sistemlerini yansıttıkları için önemli bir yere sahiptirler. Altay edebiyatında yer alan türlerde de kutsal sayılan tabiat unsurlarının yansımalarından söz edilebilir. Mitolojik unsurların barındığı masallarda yer alan semboller de bu bağlamda önem arz etmektedir. Altay edebiyatında önemli

bir yeri bulunan masallar diğer Türk toplumlarındaki masallarla benzerlik göstermektedir. Diğer yandan masal dünyasında yer alan bazı motiflerin de Türk mitoloji dünyasında karşıladıkları anlamlarından farklı bir şekilde yer aldığı görülmektedir.

Arapça "mesel" kelimesinden gelen masal kavramı, Türkçe Sözlük'te (TDK, 1998, s. 1510) "l. Genellikle halkın yarattığı, ağızdan ağza, kuşaktan kuşağa sürüp gelen, çoğunlukla insanların veya tanrıların başından geçen, olağan dışı olayları anlatan hikâye, 2. Öğüt verici, ahlak dersi veren alegorik eser, 3. Boş ve yalan söz, 4. Değersiz, önemsiz şey." şeklinde tanımlanmaktadır. Temel özelliği doğaüstü ve olağan dışı olayları anlatması olan masallarda zaman ve mekân belli değildir. Bununla birlikte masalda hayali olaylarla iyi ve kötü zıt karakterlerde kahramanlar, "yedi kat yerin dibi" ve "Kaf dağının arkası" gibi gerçekte varlığı olmayan dağlar vb. anlatılır (Aça, Yılmaz ve Sever, 2008, s. 136)

Masal bir halk anlatması olarak yüzyıllar boyunca devam eden ve dinleyene ders vermeyi amaçlayan çok kapsamlı bir türdür. Masallarda hayal ürünü uydurma öğeler bulunur. Bu öğelerle ceza ve ödül gibi unsurlar karşılanır. Sözlü kültür öğesi olan masallar anlatmaya dayanan türlerdir. Masal anlatılarında başlarken, anlatı süresince ve masalı bitirirken birtakım kalıp sözlere yer verilir. Masallar konularına göre peri masalları, hayvan masalları, aşk masalları vb. başlıklar altında incelenebilmektedir (Güzel ve Torun, 2003, s. 198). Hayvan masallarında hayvanlar, sembolize ettikleri özellikler ile insanlara ders vermeyi amaç edinmektedirler.

Altay Türkçesinde masal kelimesinin karşılığı "çörçök" kelimesidir. Altay masallarının genel olarak tasnifi şu şekilde yapılmaktadır: "1. Hayvan masalları, 2. Korkunç Yaratıklarla Mücadeleyi Konu Edinen Masallar, 3. Büyülü masallar, 4. Sosyal konulu masallar ve 5. Çocuk masalları" (Dilek, 2003, s. 114). "Korkunç Yaratıklarla Mücadeleyi Konu Edinen Masallar" başlığı altında değerlendirilen "İyt le Börü" (Köpekle Kurt) masalı içerisinde barındırdığı mitolojik unsurlar açısından zenginlik gösterir. Özellikle Türk mitolojisinde önemli yeri olan kurt, geyik, tilki, at gibi hayvanlar masalın ana karakterlerini oluştururlar. Diğer masallarda olduğu gibi doğaüstü varlıklar korku unsuru olarak söz konusu masalda da yer alır. Bununla birlikte masalda toplum hayatının işleyişine dair ögeler de bulunmaktadır.

Masallar halkbiliminin gelişmesinde etkili olmuş ve halkbilimi alanında farklı masal çözümleme yöntemleri geliştirilmiştir. Bu yöntemlerden en bilinen yöntemlerden birisi V. Propp'un masal çözümleme yöntemidir.

Bu çalışmada Altay edebiyatında "Korkunç Yaratıklarla Mücadeleyi Konu Edinen Masallar" başılğı altında değerlendirilen "İyt le Börü" (Köpekle Kurt) masalı mitolojik bağlamda incelenecek ve tespit edilen motiflerin literatürde nasıl ele alındığı karşılaştırmalı olarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmada literatür taraması yapılarak benzer motifleri içeren Türk ve yabancı kaynaklarda masal unsurlarının kullanımı tespit edilmiş ve bu doğrultuda ele alınan masalda bu motiflerin nasıl yer aldığı örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır.

"İt Le Börü" Masalının Çözümlenmesi

Altay mitolojisinin doğaüstü yaratığı Celbegen ile olan mücadelelerin anlatıldığı masalda asıl verilmek istenen mesaj yapılan iyiliğin unutulmaması ve iyiliğin unutulursa bunun cezalandırılması gerektiğidir. Masalda Konçıbay'ın oğlu kendisini Celbegenden kurtaran köpeklerinden birini yaralı bir halde bırakarak gider ve onu geri almak için dönmez. Köpek masal kahramanının oğlunun bu davranışından ötürü cezalandırılması gerektiğini söyler. Bunu için

oğlandan intikam alması gerekmektedir. Anlatının sonunda köpek intikamını alabilmek için bir "kurt" olarak yaşamaya, geceleri insanların evlerine gelerek onları rahatsız etmeye ve hayvanlarına saldırmaya karar verir.

Altay Türkleri, doğada hem hayvanların hem de insanların belirli haklara sahip olduğuna inanırlar. Altay halk inanışlarına göre, tüm hayvanlar bir zamanlar insandı ve bu hayvanlar bazı kabileler tarafından totem olarak kabul edildiği için kutsaldı. Örneğin, Komdosh için ayı, Tolos için geyik, Jiis için yılan ve Mungus için boğa/inek kutsal kabul edilen hayvanlardı. Bugün de geçmişte olduğu gibi, avlanarak yaşayan Altay Türkleri avlanırken hayvan isimlerini kullanmaktan kaçınır, bunun yerine örtmecelere başvururlar. Bu davranışın altında yatan mantık hayvanı öfkelendirmekten kaçınmak ve öldükten sonra kendilerine musallat olmasını engellemektir. (Güner Dilek, 2006, s. 77-78) Masalda köpek ve kurt ana unsuru oluşturan hayvanlardır. Anlatıda yer alan diğer hayvanlar at, geyik, tilki, kuzgun, saksağan ve karaçkayak adında bir kuştur.

"Kurt" Türk kültüründe çok özel bir yere sahiptir. Toplumsal felsefenin yansıdığı dil üzerinden kelimelerin ve karşıladıkları anlamların önemi gün yüzüne çıkar. Türkçede "kurt" kelimesi yer adları, kişi adları ve bitki adları gibi ad türetmelerinde kullanılmıştır. Atasözleri ve deyimlerde de kurt sözcüğü geniş bir yer alır. Dilde sıkça kullanılan bu kavram Türklerde kurda yüklenen anlamları göstermektedir. Bu anlamlar arasında özellikle cesaret ve güç dikkat çeker. Türklerde kurt benzetmelerinin genellikle olumlu bir anlam aktarmak için yapıldığı görülür.

Ergenekon Destanı, Türeyiş Destanı ve Bozkurt Destanı'nda yer alan "kurt miti" Türkler için özgürlüğün ve gücün simgesidir. Türk destanlarında yol gösterici bir role sahip olan bu vahşi hayvan aynı zamanda türeyiş inancı ile kutsal bir anlam taşır. Bu mit Türk inanç sisteminde önceleri bir totemken Hun döneminde ata kültüne dönüşmüştür. Daha sonra hükümdarların simgesi olarak kullanılan kurt, destanlarda Tanrısallığın göstergesi olmuştur. Şamanist Türklerde de davulların üzerinde kurt resmi bulunmaktadır. Ayrıca Tuba Türklerinin kam dualarında Bozkurt'a hitap edilmektedir. *Dede Korkut Kitabı*'nda "Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy"da kurt, Kazan Han'ın söyleştiği bir varlık olarak ortaya çıkar. Söz konusu destanda kurt için "kurt yüzü mübarektir" şeklinde bir ifade kullanılmaktadır. (Özkartal, 2012, s. 64-66) Bu ifadede Türklerin kurda yükledikleri anlam açık bir şekilde görülür. Oğuz Türkleri için kurt mübarektir ve kutsallığı temsil eder. Türk boylarında yaygın olan inanca göre Türkler dişi bir kurttan türemişlerdir. Anlatılarda kurt için "gök yeleli" ve "gök kuyruklu" tabirleri kullanıldığı görülür. Gök ve Tanrı arasında kurulan ilişki bu tabirlerin kutsallık içerdiğini düşündürebilir. Fakat gök kelimesi Türkçede aynı zamanda mavi rengini karşılayan bir kelime olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu tabirler kurdu betimlemek için yapılmaktadır.

Kırgız edebiyatının öncü isimlerinden biri olan Cengiz Aytmatov'un doğa tahribatını işlediği *Dişi Kurdun Rüyaları* romanı da bir dişi kurdun gözünden anlatılır. Anlatıda kurdun sembolik düzlemde yurt ve yaşamın simgesi olduğu söylenebilir. Romanda kurtlar kendilerine yaşattıkları acılardan dolayı insanlardan intikam almak isteyen hayvanlar olarak yer alır. Bazarbay tarafından yavrularının kaçırılması üzerine onları arayan ama bulamayan acılı dişi kurt rüyasından üzüntü ile uyanır ve kurtların kraliçesi olan "Börü-Ana"ya yalvarır. Türeyiş inancı gizli olan "Börü-Ana" ve "Börü-Ata" mitlerinin diğer Türk anlatılanlarında da yer aldığı görülür. Yine Aymatov'un *Akbara Efsanesi*[1] adlı anlatısında iki aşığın kavuşamaması ve dişi kurda

[1] Masalın arketipsel çözümlemesi için bk. Söylemez, O., Yük, M. E. (2022). *Cengiz Aytmatov ve Masal Dünyası*. Ankara: Bengü Yayınları. s. 103.

dönüşen Akbara'nın hikâyesi anlatılır. Efsaneye göre Han'ın güzeller güzeli kızı Akbara, fakir bir aileden gelen genç şair Muhtar'a âşık olur. Akbara'nın babasından nefret eden ve Akbara ile evlenmek isteyen Kötü Han, Muhtar'ı kendi hizmetine alır. Daha sonra Akbara ile evlenmek istediğini söylemesi için Muhtar'ı İyi Han'ın yanına yollar. Büyük bir hayal kırıklığına uğrayan Akbara atına atlayarak oradan uzaklaşır. Muhtar da onu takip etmeye başlar. Akbara, Muhtar ile birlikte kalacağına dişi bir kurt olup kurtlarla gideceğini söyler ve kurda dönüşerek yanında koşan bir kurtla birlikte oradan uzaklaşır. Söz konusu masalda olduğu gibi, ceza unsurunu sağlamak için kurda dönüşme motifi bu anlatıda da dikkat çeken bir unsurdur.

Türk kültüründeki yerinin aksine kurt Avrupa kültürlerinde masallarda ve efsanelerde genellikle tehlikeli ve nefret edilmesi gereken bir kötülük sembolüdür. (Gülşen, 2013, s. 24) Brothers Grimm'in *Grimms' Fairy Tales (Grimm Masalları)* adlı kitabında yer alan *The Wolf and The Seven Little Kids* (*Kurt ve Yedi Küçük Oğlak)*[2] adlı masalında da kurt kötü kalpli ve korkulması gereken bir hayvan olarak anlatılır. Yaşlı keçinin yedi yavrusunu yemek isteyen kurt annelerinin yokluğunda yavruların yanına gelerek onları çeşitli hileler ile kandırır ve yer. Ormandan dönen keçi kurttan kaçıp saklanan en genç oğlaktan yavrularının yendiğini öğrenir ve kurdu arar. Yavrularını kurdun karnından çıkararak kurdun karnını çakıl taşları ile doldurur. Kurt uyandığında karnındaki taşlar onu susatır ve su içmek için kuyuya eğilir fakat karnındaki taşlar onu aşağı çeker ve kurt boğularak ölür. Böylelikle masalın sonunda kötüler cezalandırılmış olur. Burada olduğu gibi Avrupa masallarında kurt kötü özellikleri ile yer almaktadır. Yine aynı eserde yer alan *Little Red-Cap [Little Red Riding Hood] (Kırımızı Başlıklı Kız)*[3] masalında da kurt çeşitli yalanlarla kızı kandırarak büyükannesi olduğuna inandırır ve onu yemek ister. Burada da kurt kötü ve nefret edilen bir unsuru karşılar. Aynı zamanda hilekâr ve aldatıcı gibi özellikler üstlenir. Türk masallarında ise bu özellikler genellikle tilki ile karşılanmaktadır. Ortaçağ inancı olan "kurt adam" efsaneleri de kurt kavramının olumsuz yansımalarındandır. Kurda dönüşme ile gerçekleşen bu inanışta kurt adam çevresine zarar verip insanları öldürür. Bu yüzden bu varlıktan korkulur ve efsane olarak yaşatılmaya devam eder.

Türk destanlarında olumlu anlamlar yüklenen kurdun masallarda zaman zaman kötü özellikleriyle yer aldığı görülür. Özellikle kış aylarında insanların yaşam alanına inerek onları rahatsız etmesi ve korkutması kurdun zaman zaman canavar gibi algılanmasına yol açmıştır. Türk halkları arasında yalnızca Oğuzların canavara kurt dedikleri bilinmektedir. (Kalafat, 2012, s. 70.) Azerbaycan Türkçesinde "kurt/qurd" kelimesinin "canavar" ile karşılandığı bilinmektedir. Sibirya Türklerinde de kurt her zaman olumlu bir figür olarak yer almaz. Hakas folklorunda boz kurt ve gri kurt "ölüler dünyasının mekânı" fikrini simgelemektedir. Bununla birlikte Hakas şamanları "kamlama" esnasında kurda dönüşebildiğine inanmaktadır. Kurdun hunhar ve acımasız oluşunun yer altı dünyası ile ilişkilendirildiğini ve kurdun bu dünyadan geldiğini düşündürmektedir. (Arvas, 2017, s. 194) Yeraltı dünyası Erlik'in ve onun yarattığı kötü ruhların mekânı olduğu için kurdun bu dünya ile ilişkilendirilmesinde Türklerin bu miti her zaman için kutsal kabul etmedikleri görülür. Altay Türklerinin "İyt le Börü" masalında da kurt olumsuzlukların sembolüdür. Anlatıda kurt kavramı "insanlara musallat olarak onlara sıkıntı veren bir yaratık" olarak algılanmaktadır.

Masalda "köpek" unsurunun olumlu özellikleri ile yer aldığı görülür. Dost, yoldaş ve sadakat gibi kavramlarla özdeşleştirilen köpekler anlatılarda çoğunlukla olumsuz unsurları

[2] Brothers Grimm, a.g.e., s. 177.
[3] Brothers Grimm, a.g.e., s. 103.

sembolize etmek için kullanılır. Söz konusu masalda köpekler kurtarıcı bir kahraman rolünü üstlenmişlerdir.

Altay Yaratılış Destanı'nda Altay'ın yaratıcısı olan "Altay-Kudai" ve "Erlik", insanlığı ezelî kılmak maksadıyla yaratmışlar ve bu nedenle insanın ebediyet arayışında kötülükten uzak durmasını istemişlerdir. Köpek de Altay-Kudai tarafından yaratılmıştır. Erlik-Biy, köpekten insana hayat vermesini istemiş bunun karşılığında da köpeğe ömür boyu yiyecek vereceğine söz vermiştir. Köpek, Erlik-Biy'in vasiyetini yerine getirerek nefesini insanlara verdiğinde Erlik de köpeğin insanlarla yaşaması ve onların elinden yiyecek alması için dua etmiştir. Altay-Kudai sonsuz nefesi yarattıktan sonra, insanları diri görmüş ve kızmıştır. Kendisinden önce insana nefes veren köpeğin her zaman insanların kapısında dolaşacağını söyleyerek ona lanet etmiştir. (Güner Dilek, 2006, s. 78) Köpek kurdun bir alt türü olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle anlatılarda kurdun köpeğe dönüşme motifi aşağılayıcı bir anlam taşır. Köpeğin kurda dönüşmesine ise tam tersi olarak olumlu semboller yüklenir.

Masalda yaralı köpeğin "intikam" arzusuna bakıldığında bu unsurun "kurda dönüşme" ile karşılandığı görülür. Fakat anlatıda dikkat çeken nokta kurdun olumsuzlukları çağrıştırmasıdır. Bu durum diğer Türk anlatılarında görülen kurt sembolünün aksidir. Mitolojik bağlamda ele alındığında bir totem olan kurt, Türkler için yol göstericiliği ile türeyişin sembolüdür. Dolayısıyla anlatılarda genellikle olumlu yönleri ile yer alır. Kazak yazar Muhtar Avezov'un *Kökserek* adlı hikâyesinde ise bu durumun tam tersi görülür. Kurdun köpekleştirilmeye çalışılması onun cezasıdır, kendi kimliğinin unutturulmaya çalışılmasıdır. Köpek bu anlatıda olumsuz bir anlam taşır. Daha aşağıda olma ve kurdun özünü kaybetmesini sembolize eder. Hikâye kahramanı Kökserek yavru bir kurttur. Fakat *Dişi Kurdun Rüyaları*'nda olduğu gibi henüz yavru bir kurtken insanlar tarafından ininden kaçırılır. Kökserek'i köydeki evine getiren kişi ona bakması için oğlu Kurmaş'a teslim eder. Yavru kurdun diğer köpekler gibi boynuna ip geçirilmesi onun esir edilmesidir. Zamanla büyüyerek güçlü bir kurda dönüşen Kökserek anlatının sonunda diğer kurtlarla karşılaştıktan sonra "aslına" döner ve kendisini köpekleştiren Kurmaş'ı vahşice öldürerek intikamını alır. Avezov'un burada kurdu Türk halklarının simgesi olarak seçmesinde kurdun Türklerin algı dünyasındaki ve mitolojisindeki yeri önemli bir unsurdur. *Kökserek* hikâyesinde kurulan bu kurt sembolü özü kaybettirilmeye çalışılan Türk hakları için kullanılmıştır. (Söylemez ve Azap, 2016, s. 79)

Kırgız yazar Tölögön Kasımbekov'un *Bozkurt* adlı hikâyesinde de kurt bir simge olarak yer alır. Burada da kurdun köpekleştirilmesi ile köleleştirme durumu söz konusudur. Bir çobanın koyun sürüsüne saldıran bir kurttan intikam almasının işlendiği hikâyede, çoban adam kurdun inini basarak yavrularını kaçırır ve köpekleştirmeye çalışır. Burada simgesel bir boyut kazanan anlatıda ideolojik bir köleleştirme anlayışının tezahürü görülür. (Söylemez ve Azap, 2016, s. 79) *Kökserek*'te olduğu gibi *Bozkurt* hikâyesinde de köpek olumsuz bir anlam taşır. Altayların "İyt le Börü" (*Köpekle Kurt*) masalında ise bu durumun tam tersi görülür. Köpek yücelikleri ve iyiliği simgelerken kurt ihaneti ve korkuyu simgeler. Fakat bu üç anlatıdaki ortak nokta "intikam" unsurudur. Kurtların intikam alma özelliğinden yola çıkılarak üç anlatıda da kurdun sembolik olarak intikam unsurunu karşıladığı görülür.

At, Türk mitolojinse sıklıkla yer alan bir diğer unsurdur. At da tıpkı kurt gibi olumlu özellikleri ile varlık gösterir. Yine kurttan türeme gibi attan türeme inanışı da Türk mitolojisinde yer almaktadır. Türklerin yaşamında oldukça önemli bir konumda bulunan atın anlatılarda kanatlı bir kuşa benzetildiği görülür. Altay Türklerine ait şaman davullarında kurt resmi gibi at resmi de

vardır. Şaman bu davulu çalarken atın üzerinde göğe çıktığı kabul edilir. (Küçükbasmacı, 2017, s. 215-219) Bu inanış, İslamiyet'te Hz. Muhammed'in Miraç hadisesinde Yunan mitolojisinin kanatlı atı Pegasus'la benzer özellikler gösteren Burak adında kanatlı bir at ile yaptığı yolculuk inanışına benzerdir. Türk anlatılarında at daha çok kahramana yoldaşlık eden ve onu zor durumlardan kurtaran bir dost olarak yer alır. Destan kahramanları genellikle at üzerinde yolculuk ederler ve atları sayesinde düşmandan kaçarak kurtulurlar. Söz konusu masalda da at unsurunun kurtarıcı rolünde yer aldığı görülür. Masal kahramanının oğlunu Celbegen'den kaçırarak güvenli mekâna ulaştırmaya çalışır. Fakat Celbegen baltası ile onu yaralayarak kurtarıcı unsurunu ortadan kaldırır.

At, Aytmatov'un *Elveda Gülsarı* romanının ana unsurlarındandır. Anlatıda roman kahramanı Tanabay'ın içsel hesaplaşmaları üzerinden Türkler için atın önemi ve sevgisi açığa çıkar. Romanda eşine nadir rastlanan bu atın betimlenmesinde vurgulanan özellikler de Türkler için kavramamın öneminin göstergesidir. Bu ender atın Tanabay'dan alınması üzerine her seferinde kaçarak sahibine geri dönmesi ise at ile sahibi arasında kurulan duygusal bağın izlerini aktarır.

Geyik de tıpkı kurt ve at gibi kutsal ve yol gösterici mitolojik bir semboldür. Şaman davullarında geyik resimlerine rastlanmaktadır. *Dede Korkut Kitabı*'nda da yer alan geyik motifi Orhun kitabelerinde Bilge Kağan'ın "Baga sıgun ötser (ança) sakınur men..." (Dağda yabani geyik gürlese öylece mateme gark oluyorum...) sözleri ile Türklerdeki önemini açığa çıkarmaktadır. (Kurt, 2020, s. 63)

Türklerde geyik kutsallığı sebebiyle avlanması yasaklanan bir hayvan olarak bilinmektedir. Geyiğin kutsallığını anlatan eserlerden biri olan Cengiz Aytmatov'un *Beyaz Gemi*'sinde geyiklerin öldürülmesiyle oluşturulan sembolik anlatım dikkat çeken bir unsurdur. Romanda yer alan *Maral Ana Efsanesi*[4]'ne göre Yenisey nehri yakınlarında düşmanla mücadele eden Kırgız kabileleri yaşamaktadır. Bir gün Kırgız kabilesi yaşlı bahadırlarını defneder ve yas sürecine girerler. Bunu fırsat bilen düşmanları bu kabileye saldırarak geride tek bir insan kalmayacak şekilde kabile fertlerini katleder. Bu baskından önce şans eseri kabileden biri erkek diğeri kız iki çocuk ormana gider ve sağ olarak kurtulurlar. Geri döndüklerinde canlı bir kişi bulamayan çocuklar ağlayarak düşmanı takip etmeye başlarlar. Düşman karargâhına ulaşınca Han, Kırgızlardan geriye kalan bu çocukların öldürülmesi için yaşlı bir topal kadın çağırır. Yaşlı kadın bu emri yerine getirmek için iki çocuğu alarak uçurumun kenarına gider. Tam bu noktada anlatıya dişi bir geyik dâhil olur. Dişi geyik çocukları uçurumdan atan yaşlı kadına yaklaşarak onları kendisine vermesini söyler. Yaşlı kadın her ne kadar Maral Ana'ya hayran kalsa da bu çocukların insan soyundan geldiğini ve geyiklere de doğaya da zarar verip yok edeceklerini söyler. Fakat Maral Ana çocukları da alarak Issık-Göl'e gider ve oraya yerleşir. Bu iki çocuk çoğalarak Kırgızların neslini devam ettirir ve bu kabile "Bugu" adını alır. Maral Ana ne zaman başları sıkışsa bu kabileye yardım eder. Oldukça güçlenen Bugular sonunda etrafına, doğaya ve en önemlisi kutsal geyiklere zarar vermeye başlarlar. Maralların soyunu tüketen Bugular Maral Ana'yı kendilerine küstürür ve Maral Ana Issık-Göl'ü terk ederek başka diyarlara yerleşir. Anlatıda kutsal kabul edilen ve yok olmak üzere olan Kırgız kabilesine soy veren maralların katledilmesi ile kutsala karşı işlenen günah yer alır.

[4] Metnin tamamı için bk. Söylemez, O., Yük, M. E. (2022). *Cengiz Aytmatov ve Masal Dünyası*. Ankara: Bengü Yayınları. s. 75.

Zıt bir ruhu temsil eden kuzgun, hem doğada hem de mitolojide karmaşık bir kuştur. Olumsuz taraflarıyla kuzgun kutsala karşı saygısızlığı, boşluğu, şeytanı, kötü ruhları, düzenbaz ve hırsızı, savaş ve yıkımı, ölüm ve kıyameti temsil eder. Buna rağmen birçok kültürde kuzgun aynı zamanda derin büyüyü, bilinmeyenin gizemini, ölüm ve dönüşümü, yaratılışı, şifayı, bilgeliği, korumayı ve kehaneti temsil eder. Kuzgun hem güneşin hem de aysız bir gecenin sembolüdür. ("https://druidry.org/resources/the-raven": 24.11.2022) İskandinav mitolojisinde, Odin'e "Hugin" ve "Munin" adlı bir çift kuzgun yardım eder. Hugin ve Munin, Odin için o kadar önemlidir ki, genellikle "kuzgun tanrısı" olarak anılırlar. Böylece kuzgunlar sadece iki yardımcı olarak değil, aynı zamanda İskandinav mitolojisinin en önemli tanrılarından biriyle de ilişkilendirilir. Hugin ve Munin, uçup dünyayı gözlemlemek ve ardından bulgularını Odin'e bildirmekle sorumludur. Bir bakıma, bu iki kuzgun, onun dünyadaki gözleri gibi hareket etmektedir. Kelt mitolojisinde olduğu gibi, Odin'in kuzgunlarla ilişkisinin muhtemelen onun savaş alanında kimin yaşayıp kimin öleceğine karar verme rolüyle bir ilgisi vardır. Savaşçılar savaşta öldüğünde, Odin kuzgunları beslemektedir. Japon mitolojisinde, "Yatagurasu" hem ilahi âlemin hem de Japonya'nın önemli bir sembolüdür. Yatagurasu genellikle üç bacaklı bir karga veya kuzgun olarak tasvir edilir. Bazı hikâyelerde, Yatagurasu normal iki bacağa sahiptir ancak sekiz fit uzunluğundadır. Bu efsanevi yaratık, birkaç hikâyede yer alır ve genellikle rehberlik ve ilahi müdahale anlamına gelir. Büyük Britanya'da ise kuzgunlar Londra Kulesi'nden ayrılırsa kulenin ve İngiltere Krallığı'nın düşeceğine inanılır. ("https://worldbirds.com/raven-symbolism/": 24.11.2022)

Şaman güçlerini temsil eden ve totem olarak kabul edilen hayvanlardan biri olan kuzgun diğer yandan şifa, koruma, sihir, oluşturma, bütünleme, içsel yolculuk ve hayvan ruhları dönüşümünü sembolize eder. ("https://birbakmali.blogspot.com/2014/05/mitolojide-bir-kus-kuzgun.html": 11.11.2022) Amerikalı şair Edgar Allan Poe "The Raven" (Kuzgun) adlı şiirinde karanlık bir gecede gizemli bir kuzgun tarafından ziyaret edilişini anlatır. Şair mısralarında bu gizemli kuzgun ile konuşmaya başlar ve doğaüstü bir deneyimi sembolleştirir. (Harits ve Sari, 2016, s. 130) Şair penceresine konan bu kara kuzgun ile dertleştiği mısralarında kuştan "kutsal yaratık" veya "uğursuz kuş ya da şeytan!" şeklinde bahseder. *Grimm Masalları*'nda yer alan *The Seven Ravens*[5] (Yedi Kuzgun) adlı masalda kuzgun "beddua" ve "ceza" unsurunu temsil eder. Söz konusu masalda yedi tane oğlu olan bir adamın her ne kadar istediyse de bir kızı olmamıştır. En sonunda bir çocuğu daha olan adamın istediği olmuş ve karısı bir kız doğurmuştur. Ancak bu kız çok çelimsiz ve ufaktır. Adam kızının bir an önce kutsanması gerektiğini söyleyerek oğullarından birini vaftiz suyu alması için kaynağa gönderir. Diğer altı kardeş de onunla birlikte gider. Suyu hangisinin çekmesi gerektiğini tartışırlarken maşrapayı kuyuya düşürürler. Hiçbiri korkudan eve dönmeye cesaret edemez. Geç kaldıkları için kızan babaları beddua ederek yedi oğlunun da birer kuzguna dönüşmesini diler. Yedi kuzguna dönüşen bu kardeşler küçük kız kardeşlerinin büyüyüp gerçekleri öğrendikten sonra yola çıkarak onları bulup büyüyü bozmasına kadar uzaklarda kuzgun olarak yaşamaya devam ederler. Yine *Grimm Masalları*'ndan olan *The Raven*[6] (Kuzgun) adlı masalda da aynı şekilde bir kraliçenin gürültülü ve yaramaz çocuğuna kızıp "keşke bir kuzgun olsan uçup gitsen de ben de biraz dinlensem" diye beddua etmesi sonucu kuzguna dönüşme motifi vardır. "İt le Börü" masalında da kahramanın oğlunu ağacın tepesinde bırakarak onun yardım isteğini geri çeviren kuzgun olumsuz bir role sahiptir.

[5] Brothers Grimm, a.g.e., s.262.
[6] Brothers Grimm, a.g.e., s.228.

Tilki kurnazlığı ve hilekârlığı ile gerek Türk anlatılarında gerekse diğer milletlerin anlatılarında dikkat çeken bir diğer mitolojik semboldür. Tilki genellikle olumsuz çağrışımlar yaparak masal kahramanlarını aldatmak için kullanılır. Sibirya halklarının kendilerine yardım etmeleri için yılan gibi tehlikeli ve korkunç hayvanların figürlerinin yapılarak sakladıkları bilinmektedir. Yakut Türkleri de kurt veya tilkiden medet umarak bu iki hayvanın figürlerini oldukça fazla kullanmışlardır. (Ögel, 2010, s. 48) *Grimm Masalları*'nda da tilki kurnaz ve hilebaz olarak yer alır. *The Fox and The Cat*[7] (Kedi ile Tilki) masalında çok fazla hile bildiği için kediye gösteriş yaparak akıl vermeye çalışan kibirli tilki masalın sonunda tazılardan kurtulmak için hangi hileye başvuracağına karar veremez ve yem olur. Kedi ise tek bildiği şeyi yaparak kaçar ve kurtulur. *The Fox and The Horse*[8] (Tilki ile At) adlı masalda ise tilki kurnazlığı sayesinde sahibinin terk ettiği yaşlı bir atın ormanda aslan avlamasına ve eve geri dönmesine yardım eder. *The Wedding of Mrs Fox*[9] (Tilki Hanımın Düğünü) adlı masalda da karısının kendisini aldattığını düşünen dokuz kuyruklu bir tilki ölü taklidi yaparak kendisinden sonra tilki hanımın evlenip evlenmeyeceğini görmek ister. *Grimm Masalları*'nda görüldüğü üzere tilkinin hilebaz yönü öne çıkan bir unsurdur. Altay Türklerinin "İt le Börü" masalında tilki kahramanın oğluna yardım eden kurtarıcı bir role sahiptir. Türlü hilelerle oyunlar oynaması ve kurnazlığı ile ünlü olan tilki masalda Celbegen'i kandırarak gözünü balçıkla sıvar ve kahramanın oğlunun ağaçtan kaçmasına yardım eder.

Masalda yardımcı ve kurtarıcı rolüyle yer alan bir diğer tabiat unsuru da "ağaç"tır. Altay Türklerinin günlük yaşamlarında ve inançlarında çam, kayın, melez, köknar ve ladin ağaçları önemli yer tutar. Bunlardan kayın ağacı, dini tören ve uygulamalarda en çok kullanılanıdır. Kayın ağacının dalları ve özellikle yaprakları evdeki kötü ruhlardan kurtulmak için yakılır. Bu nedenle kayın, insan ile Tanrı arasında bir bağlantı olarak kabul edilebilir. Bu ağaca "kiyira" veya "çalama" adı verilen kumaşlar bağlanır. Ladin ağacı Erlik tarafından yaratılan ve kötü olarak kabul edilen ağaçlardan biri olmasına rağmen sözlü edebiyatta özellikle destanlarda bay terek (kutsal ladin ağacı) olarak geçmektedir. Destansı kahraman bu ağacın altında dinlenir ve uyur. Bir destanın konusuyla ilgili rüyalar genellikle kahraman bu ağacın altında uyurken meydana gelir ve yakınlarda önemli olaylar gerçekleşir. İnsanlar gökyüzüne kadar uzanan ağaçların olduğu, beslenmeden barınmaya kadar yaşamın her alanının doğaya bağlı olduğu doğal bir çevrede yaşadıkları için doğaya bağlıdırlar. (Güner Dilek, 2006, s. 79) Dolayısıyla doğaya ait bu unsurları da kutsal saymaktadırlar. Ağaç kavramının masalda kurtarıcı, yardımcı rolüyle yer alması bu kutsallıktan gelmektedir denebilir.

"Su" kavramı, Türklerde kutsallık taşıyan bir diğer mittir. Temizliği temsil eden su kültü hayat kaynağı, ölüm kaynağı (Tufan), toprağı besleyen, koruyucu iyeye sahip olan bir varlık olarak kabul edilmiştir. Altay Türklerinin mitolojisinde su yerin yaratılışından önce her yeri kaplayan bir unsurdur. Daha sonra Tanrı insandan suların dibine dalıp bir toprak getirmesini ister ve insanın dalıp getirdiği bir avuç toprağı suyun üzerine saçarak yeryüzünü yaratır. (Ögel 2010, s. 452-453) Yine Altay inanışlarına göre yer-su iyeleri insanların yaşadığı yerlerde yaşayarak bereket verir. (İnan, 1987, s. 491) *Grimm Masalları*'nda da su kutsal ve can veren bir sembol olarak yer alır. *The Water of Life*[10] (Hayat Suyu) masalında yaşlı ve hasta kralın yaşaması için hayat suyundan içmesi gerekmektedir. İslâm-Türk kaynaklarında "âb-ı hayat" olarak bilinen ve

[7] Brothers Grimm, a.g.e., s. 208.
[8] Brothers Grimm, a.g.e., s. 221.
[9] Brothers Grimm, a.g.e., s.265.
[10] Brothers Grimm, a.g.e., s. 240.

hayat kaynağı olan suyun söz konusu masalda aynı işlevi ile yer aldığı görülür. Bir tabiat unsuru olan su Türk anlatılarının hemen hepsinde olumlu bir anlama sahiptir. Söz konusu masalda ise "aldatma" ve "kurtarıcı" olmak üzere ile iki farklı role sahip olduğu görülür. Masal anlatısının başında Konçıbay'ın atlarını su içmesi için götürdüğü ve Celbegen'in aldatmacaları ile karşılaştığı mekân olan su daha sonra masal kahramanının oğlunun köpekler tarafından kurtarılma mekânını temsil eder.

Altay mitolojisinde "yedi başlı" dev olarak bilinen "Yelbegen" veya "Celbegen" masallarda sıkça karşılaşılan mitolojik bir varlıktır. Altay Türkleri yeryüzünün üç katmandan oluştuğuna inanarak gökyüzünde Tanrı Ülgen'in ve iyi ruhların, yeryüzünde canlıların ve yer-su iyelerinin, yeraltında ise Erlik ve kötü ruhların yaşadığına inanmaktadırlar. Erlik Tanrı'nın işlerine karışması ve bozması sonucu yeraltına ceza olarak gönderilir. Erlik yeraltında kendi yarattığı kötü ruhlar ile yaşar ve bu kötü ruhları yeryüzüne göndererek orada kötülükler işlemeye devam eder. Celbegen de bu kötü ruhlar arasında yer alan bir devdir. Bu kötü ruh Hakas Türklerinde "Çilbigen", Tuva Türklerinde "Celbege", Kuzey Türklerinde de Altay Türklerinde olduğu gibi "Celbegen" ve "Yel Moos", "Kara Moos" adlarıyla bilinmektedir. Celbegen tek, üç, yedi veya on başlı olarak bilinir ve kara veya sarı renkte olur. Bu dev yaratık deniz ve karada yaşar. En belirgin özelliklerinden birisi insan eti yemesidir. ("https://www.altayli.net/altay-turklerinin-anlatmalarinda-mitik-bir-varlik-celbegen.html": 11.11.2022) Diğer bir Altay masalı olan "Ösküs Uul La Emey-Aru" masalında Celbegen ile ilgili şu şekilde bilgi verilmektedir: "Yedi başlı Celbegen halkın kanını içer. Onun çok heybetli Karalday ve Saralday adlı iki oğlu var. Onlar seni öldürür." (Dilek, 2003, s. 138) Diğer yandan masallarda Celbegen'in şekil değiştirme özelliğine sahip olduğu görülmektedir.

Masallarda, efsanelerde ve menâkıbnâmelerde yer alan şekil değiştirme her zaman ceza vermek veya iyiliği sağlamak için yapılmaz. Şekil değiştirme kötü unsurları da temsil eder. Bu türlerde don değiştirmek veya herhangi bir hayvanın donuna girmek (geyik donuna girmek, güvercin donuna girmek vb.) deyimi ile yer alan şekil değiştirmeler genellikle kutsal kabul edilen ve iyiliği temsil eden hayvanların olduğu görülür. *Hünkâr Hacı Bektaş Velî Velâyetnâmesi* (Duran ve Gümüşoğlu, 2010, s. 201-209) içerisinde yer alan don değiştirme inanışı "doğan" ve "güvercin" kuşlarının şekline girme ile gerçekleşir. Bir rivayette Hünkâr Hacı Bektaş Anadolu'ya yaklaşınca buradaki erenlere selam verir. Erenler onun Anadolu'ya girmesini ve tüm halkı kendisine bağlamasını istemezler ve ona engel olmak için kanatlarını birleştirmeye karar verirler. Erenler bir araya gelerek velayet kanatlarını birleştirir ve yerden arşa kadar set çekerler. Hünkâr Hacı Bektaş Velî Anadolu sınırına gelip de yolun kapatıldığını görünce velayetle sıçrayarak arşın tavanına ulaşır ve melekler onu orada karşılar. Hünkâr orada güzel bir güvercin şekline girer, havada kanat çırparak Sulucakarahöyük'e iner. Bunun üzerine paniğe kapılan Anadolu Erenleri aralarından birinin doğan şekline bürünüp güvercini yakalamasını isterler. Bu erenlerden biri olan Hacı Denizli, doğan şekline girerek Sulucakarahöyük üzerinde oturmakta olan güvercini pençesiyle yakalamaya kalkar. Doğanın kendisine yaklaştığı sırada güvercin şeklinden çıkan Hacı Bektaş tekrar insan suretine bürünür. Yine *Hünkâr Hacı Bektaş Velî Velâyetnâmesi*'nde (2010, s. 779-785) yer alan bir diğer rivayette Hünkâr Hacı Bektaş Velî'nin özel hizmetinde bulunan halifesi Sarı İsmail bir gün nereyi yurt tutacağını düşünür. Bu durum Hünkâr'a malum olur ve Sarı İsmail'e bir sopa alıp atmasını ve bu sopa nereye düşerse orayı yurt tutmasını söyler. Sarı İsmail sopasını alır ve atar. Sopa Tavaz'da bir kilisenin kubbesine düşer. Sarı İsmail o gece orada dinlenip sabah boynunda beyaz tüyleri, ayağında çıngırağı olan çok güzel bir doğan şekline girer ve Tavaz'da bir yere konar. Rivayetlerde güvercin şekline girme kutsallık anlamı taşırken doğan

şekline girmenin hem olumlu hem de olumsuz anlamları karşıladığı görülür. "İt le Börü" masalında don değiştirme motifi ile kurttan başka bir şeye dönüşme veya başka bir şeyden kurda dönüşme de söz konusudur. Anlatının sonunda köpeğin kurda dönüşmesi bu açıdan değerlendirilebilir.

Türk Tasavvuf kültüründe var olan "don değiştirme" şekil değiştirmeyi ifade eden bir motiftir. Şaman mitolojisinde oldukça yaygın olan bu motif şamanın ayin sırasında boğa, kuş, kurt vb. hayvanlara dönüştüğü inancını taşır. Don değiştirme motifi Türk efsanelerinde de çok sık görülmektedir. Altay mitolojisinde şekil değiştirme için "kabulgan" kelimesi kullanılır. Şekil değiştirmede ise en çok kurt ve geyik şekline girildiği görülür. Bununla birlikte evliya ve velilerin güvercin donuna girmesi de yaygındır. "Türk söylence ve masallarında "don bürünme" (şekil değiştirme) genelde üstün bir güç (Tanrı, sihirbaz, cadı, evliya vb.) tarafından, ya yapılan bir iyiliğe karşılık ödül olarak ya da yapılmış bir kötülüğe karşı ceza şeklinde gerçekleştirilir." (Kurt, 2020, s. 64) Söz konusu masalda da kötü ve üstün bir gücü sembolize eden Celbegen önce at ciğeri daha sonra ihtiyar bir adam şekline girer.

Bahaeddin Ögel (2002, s. 564) Türk anlatılarında devlerin şekil değiştirerek istedikleri zaman küçülüp büyüyebilme özelliğine sahip olduğunu söyler. Celbegen de söz konusu masalda bu özellikleri ile dikkat çeker. Önce bir at ciğerine dönüşür. Daha sonra da ihtiyara dönüşerek masal kahramanının oğlunu yemek ister. Celbegen'in bir ihtiyara dönüşmesinde bilge ve yüce kişilik, saygı gibi toplum tarafından kabul gören görüşler yatar. Masallarda ihtiyar kişilerin olumlu özellikleri ile yer aldığı görülür. Bununla birlikte yaşlı kişiler cadı, büyücü, kötü kalpli kral vb. rollerle de ortaya çıkabilmektedirler. Kamal Abdulla (2012, s. 58) ihtiyarın tecrübeyi, gencin ise tecrübesizliği temsil ettiğini söyler. Bu durum "bilge-cehalet" kavramlarını da yansıtmaktadır. Celbegen'in ihtiyar bir kişiye dönüşmesinde istediğini yaptırmak için genci aldatmak ve alt etmek gibi amaçlar söz konusudur. Masalda kötü unsurun hedefine ulaşması için ihtiyar rolünün sahip olduğu erdemlerden yararlanmak istediği söylenebilir.

İkinci olarak Celbegen'in bir at ciğerine dönüşmesinde yine aldatma unsuru görülür. Konçıbay atını sulamaya götürdüğünde, at su içerken aniden korkar ve Konçıbay suda atın ciğerini görür. Ciğeri alarak, kancaya takar ve atına binerek uzaklaşır Giderken bir ses duyar ve dönüp bakar ki, kancadaki atın ciğerinin yerinde Celbegen oturuyor. "Burada Celbegen'in atın ciğerine dönüşmesi, diğer kötü ruhlarla paralellik göstermesi bakımından ayrıca önem arz etmektedir. Bilindiği gibi, alkarıları loğusa kadınların ciğerini çalarak suya atmakta; yalmavuz ise zaman zaman akciğer şeklinde yüzmektedir." (İnayet, 2007, s. 70). Diğer yandan iki büyük köpek, suya atlayan Celbegen'in öldüğünde yüzeye çıkan kanının "kara" renkte olacağını söyler. Celbegen'in kanının kara olması Erlik'in, yani yeraltının rengi olan karadan gelmektedir. Bu durum Celbegen'in yeraltının kötü ruhlarından biri olduğunun göstergesidir. Kızıl kan ise olması gerekendir ve iyi olanı simgelemektedir. Diğer yandan Sibirya gibi soğuk bir coğrafyada at ciğeri ve sığır ciğeri gibi yiyecekler soğuktan korunarak hayatta kalmak için tercih edilmektedir. Masalda Celbegen'in at ciğerine dönüşmesi aldatmaca unsurunu güçlendirilmesi için tercih edilmiştir.

Dede Korkut Kitab'ında "Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Destan"da görülen tek gözlü dev olan Tepegöz, Türk masallarındaki devlerin özelliklerinden çok Yunan mitolojisinde "cyclops" adı ile bilinen tek gözlü devlerin özelliklerini taşır. Tek gözü olan ve yalnız bu göze darbe alınca ölebilen bir dev özelliği gösteren Tepegöz, yedi başlı Celbegen'den farklıdır. Tepegöz'ün şekil değiştirme gibi bir özelliği de yoktur. Tepegöz işlenen suç sonucu doğan bir dev olarak halka

verilen bir cezayı sembolize eder. Celbegen ise Erlik'in yarattığı kötü ruhu temsil eder. Bu doğaüstü iki yaratık arasındaki ortak özellik ikisinin de yeryüzündeki insanlara korku salarak onların eti ile beslenmeleridir. Tepegöz de Celbegen gibi insan etiyle beslenir ve Oğuz ilindeki bütün çocukların kulaklarını yer. Basat, Tepegöz'ü öldürebilmek için ateşte kızdırdığı mızrağı onun tek gözüne bastırarak kör eder. Bu motif Yunan mitolojisindeki Homeros'un Odiseyus'unun bir cyclops olan tek gözlü devi kandırarak gözünden bıçaklaması ile benzerlik gösterir. Bununla birlikte Celbegen yedi başa sahiptir ve masallarda kesilerek veya boğularak öldürülür. Söz konusu masalda Celbegen suya saklanır ve arkasından iki büyük köpek suya girerek Celbegen'i orada öldürür. Masalda bundan başka Celbegen'in nasıl öldürüldüğüne dair bir bilgi verilmez.

Yine *Dede Korkut Kitabı* anlatılarından biri olan "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi Destanı"nda yer alan ve doğaüstü bir varlık olan yedi başlı ejderha ile yedi başlı Celbegen'in bu bağlamda benzer özellikler gösterdiği söylenebilir. Destan kahramanı Kazan, yedi başlı ejderhanın yedi başını da keserek ondan kurtulur. Celbegen'in de diğer Altay masallarının bir kısmında aynı şekilde öldürüldüğü görülür.

Sonuç

Sözlü kültür öğesi olan masal türü mitlerle çevrelenmiş geniş bir hayal dünyasına sahiptir. Bu mitler kimi zaman aynı şekilde kimi zamansa anlam değiştirerek anlatılarda yer bulur. Özellikle yakın çağ yazarlarında sembolik anlatım unsuruna dönüşen bu mitler sözlü kültürde türeyiş, kutsallık, totem gibi inanışları devam ettirmektedir.

Altay Türklerinin masallarında yer alan mitolojik unsurlar diğer Türk halklarının inanışları ile benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte "İyt le Börü" masalında kurt motifinin algı biçimi olarak farklı özellikleri ile yer aldığı görülmektedir. Kurt Türk mitolojisinde kutsal ve yol gösterici özellikleri ile yer alırken söz konusu masalda korku salarak intikam alan vahşi bir hayvanı simgelemektedir.

Masalda kurt dışında at, tilki, kuzgun, saksağan geyik ve kuş gibi farklı hayvan mitlerine yer verilmiştir. Bu hayvanlardan at, tilki, geyik ve kuş diğer Türk anlatılarında olduğu gibi kutsallıkları üzerinden olumlu yönleri ile kahramanın yardımcı unsurlarını oluşturmaktadırlar. Yalnız saksağan ve kuzgun kahramanın oğlunun yardımına kulak asmayarak onu çaresiz bırakmaktadır. Hayvanlar dışında ağaç ve su da Türk kültüründe önemli yeri olan kültlerdendir. Ağaç da hayvanlar gibi yardım unsurunu sağlayarak kahramanın hayatta kalmasını sağlar. Su ise masalda ilk olarak doğaüstü varlık ile karşılaşma mekânı iken daha sonra bu varlıktan kurtulma mekânı olarak yer alır.

Masalda yer alan Celbegen, Erlik'in yeraltında yarattığı kötü ruhlardan biri olarak bilinir. Bu yaratık diğer Türk anlatılarındaki devlerle benzerlikler gösterir. Dede Korkut Kitabı'ndaki Tepegöz ile Celbegen arasında "insan yeme" ve "yeryüzüne ceza olarak gönderilme" gibi benzerlikler bulunur. Bunun dışında Anadolu'daki halk inanışlarından alkarısı ve yalmavuz gibi varlıklarla da benzerlikler göstermektedir. Diğer yandan bu dev şekil değiştirme özelliğine sahiptir ve masal kahramanını kandırmak için çeşitli şekillere bürünmektedir.

Çağdaş Türk anlatılarında ele alınan kurt göndergeleri ile söz konusu masalda yer alan kurt motifi arasında farklılıklar bulunur. Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un Dişi Kurdun Rüyaları'nda olduğu gibi Kırgız yazar Tölögön Kasımbekov'un Bozkurt adlı hikâyesinde ve Kazak yazar Muhtar Avezov'un Kökserek adlı hikâyesinde de kurt kutsal kabul edilen ve köpekten üstün özellikleri olan bir hayvan olarak ele alınır. Bununla birlikte masalda olduğu gibi Aytmatov'un

Akbara Efsanesi'nde de bir hayvanın donuna girme motifi vardır. İnsandan kurda dönüşme motifinin işlendiği bu efsanede Akbara adındaki genç kız bir dişi kurda dönüşerek kendisine ihanet eden Muhtar'ı terk eder. Söz konusu masalda da kurda dönüşme motifi ceza unsurunu karşılamak için yapılır.

Geyik motifi de Türk anlatılarında kutsal bir motif olarak yer alır. Söz konusu masalda da masal kahramanına yardım eden bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Çağdaş Türk dünyası yazarı olan Aytmatov da geyik motifini romanlarında işlemiş ve doğa tahribatına önem vermiş bir isimdir. Yazarın Beyaz Gemi romanında yer alan Maral Ana Efsanesi'nde dişi geyiğin yol göstericiliği ve himayesi altında yeniden türeyiş inancı anlatılmaktadır. Türk mitolojisinde de geyik olumlu anlamları ile yer almaktadır.

Bir diğer önemli unsur olan at da Türk anlatılarında önemli kabul edilen mitlerdendir. At yoldaş, arkadaş ve kahramanın yardımcısı gibi farklı anlamları karşılamaktadır. Masalda geyik gibi yardımcı rolü ile yer alan at, Aytmatov'un Elveda Gülsarı romanının ana unsurlarındandır.

Anlatılarda yer edinen varlıklara yüklenen anlamlar bir milletin ortak değerlerini ve hayat felsefelerini yansıtması açısından önem arz eder. Söz konusu masalda ortaya konan örneklerde görüldüğü üzere Altayların masal dünyasında diğer Türk masallarında yer alan ortak motifler oldukça fazladır. Mitolojik anlamda farklılıklar görülse de kurt, geyik, kuzgun, tilki ve ağaç, su gibi tabiat unsurları algı biçimini yansıtmaktadır.

Literatürde ele alınan kavramlar her zaman aynı anlamı karşılamamaktadır. Kimi zaman kutsallık atfedilerek olağan dışı anlamlar yüklenen bu varlıklar kimi zaman da olumsuzlukları çağrıştırmaktadır. Tespit edilen bu benzerlikler ve farklılıklar toplumlar arasındaki ortak duygu ve inanışları yansıtması açısından önemlidir.

Literatürde özellikle Türk dünyası masalları alanında çalışmaların sayısı çoğaltılmalı ve bulgular doğrultusunda Türk düşünce sistemine yansıyan ve yaşam felsefesini belirten masal motifleri ve karşıladıkları anlamlar tespit edilmelidir. Söz konusu çalışmaların çoğaltılması ile Türk halkları arasındaki ortak duygu ve eylemlerin belirlenmesi de oldukça önemli olacaktır.

Kaynaklar

Abdulla, K. (2012). *Mitten yazıya veya gizli Dede Korkut*. Aktaran: Ali Duymaz. Ötüken.

Aça, M., Yılmaz, A. M. ve Sever, M. (2008). Anonim Halk Edebiyatı. Oğuz, Ö. (Ed.). *Türk halk edebiyatı el kitabı*. Grafiker.

Arvas, A. (2017). Türk Mitolojisinde Kurt. Turan, F.A. ve Ozan, M. (Ed.). *Türk mitolojisine giriş*, (s. 194). Gazi Kitabevi.

Brothers Grimm. (2013). *Grimms' fairy tales (Collins classics)*. London: HarperCollins Publishers.

Dilek, İ. (1998). *Altay Türkleri edebiyatı. Türk dünyası el kitabı dördüncü cilt edebiyat (Türkiye dışı Türk edebiyatları).* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Dilek, İ. (2003). *Altay edebiyatı başlangıcından günümüze kadar Türkiye dışındaki Türk edebiyatları antolojisi, cilt 24.* Kültür Bakanlığı.

Dilek, İ. (2006). *Altay masallarının Türkiye versiyonları ve üç örnek. Oğuz*. Ö., Saltık Özkan, T. (Ed.). Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri. Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayını.

Duran, H. ve Gümüşoğlu, D. (2010). *Hünkâr Hacı Bektaş Velî Velâyetnâmesi*. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları Araştırma Dizisi.

Gülşen, H. (2013). Kurt motifi üzerine bir inceleme. *Akademik Bakış Dergisi Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 18-28.

Güner Dilek, F. (2006). *Sacred elements of nature in the faith of the Altai Turks*. Kellner-Heinkele, B., Boykova, E. V. ve Heuer, B. (Ed.). Man and Nature in the Altaic World. Proceedings of the 49th Permanent International Altaistic Conference, Berlin, July 30 – Aug. 4, 2006. (75–80). (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2012) 492 pp. ISBN: 9783879974085 (Studien zu Sprache, Geschichte und Kultur der Turkvölker, 12).

Güzel, A. ve Torun, A. (2003). *Türk halk edebiyatı el kitabı*. Akçağ.

Harits, I. W. ve Sari, U. R. (2016). Myths in Edgar Allan Poe's "The Raven". *Language Circle: Journal of Language and Literature*, X(2). 125-132.

İnan, A. (1987). *Makaleler ve incelemeler I*. TTK.

İnayet, A. (2007). *Türk dünyası efsane ve masallarında bir dev tipi: Yalmavuz/Celmoğuz*. Kanyılmaz Matbaası.

Kalafat, Y. (2012). *Türk mitolojisinde kurt.* Berikan.

Kurt, S. N. (2020). Türk mitolojisi evreninde geyik motifi üzerine genel bir inceleme. *Betik Simit Çay Kültür ve Edebiyat Yayını*, 2, 60-73.

Küçükballı F. N. (2019). Ata yurdumuzun kadim bekçileri: Altay Türkleri. *Türk Ekini*. (3), 22-35.

Küçükbasmacı, G. (2017). Türk mitolojisinde at. Turan, F.A. Ve Ozan, M. (Ed.). *Türk mitolojisine giriş*, (s. 210-224). Gazi Kitabevi.

Ögel, B. (2002). *Türk mitolojisi. cilt: II*. TTK

Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi I. Cilt*. Türk Tarih Kurumu.

Özkartal, M. (2012). Türk destanlarında hayvan sembolizmine genel bir bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan örnekler). *Millî Folklor*, 94. 58-71.

Söylemez, O., Azap, S. (2017). *Türk dünyası edebiyatları hikâye çözümlemeleri*. Kesit.

Söylemez, O., Yük, M. E. (2022). *Cengiz Aytmatov ve masal dünyası*. Bengü.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (1998). Türk Tarih Kurumu.

İnternet Kaynakları:

https://www.altayli.net/altay-turklerinin-anlatmalarinda-mitik-bir-varlik-celbegen.html (11.11.2022)

https://birbakmali.blogspot.com/2014/05/mitolojide-bir-kus-kuzgun.html (11.11.2022)

https://druidry.org/resources/the-raven (24.11.2022)

https://worldbirds.com/raven-symbolism/ (24.11.2022)

Extended Abstract

Altai Turks living in Southern Siberia are a Turkish community that has valuable works in terms of oral culture products. It is seen that important animal and nature motifs in Turkish mythology take place in tales, which are one of the products of oral culture. The richness of the elements of Turkish mythology draws attention in the tale of "İyt le Börü" (Wolf with a Dog) belonging to the Altai Turks. In this fairy tale, which includes supernatural beings, there are animals such as deer, horse, bird, fox, raven and dog, and natural elements that are considered sacred and are believed to be protective possessors such as trees and water. The striking point in the tale is that the wolf myth, unlike other Turkish narratives, emerges in a negative sense, as in European myths.

The tale type, which is an oral culture element, has a wide imagination surrounded by myths. These myths find their place in the narratives, sometimes in the same way and sometimes by changing their meaning. These myths, which have turned into symbolic expression elements especially in recent writers, maintain beliefs such as descent, holiness and totem in oral culture.

The mythological elements in the tales of the Altai Turks are similar to the beliefs of other Turkish peoples. However, it is seen that the wolf motif in the tale "İyt le Börü" takes place with its different characteristics as a form of perception. While the wolf takes place in Turkish mythology with its sacred and guiding features, it symbolizes a wild animal that takes revenge by instilling fear in the aforementioned tale.

In addition to the wolf, different animal myths such as horse, fox, raven, magpie, deer and bird are included in the tale. Among these animals, horse, fox, deer and bird form the auxiliary elements of the hero with their positive aspects through their sanctity, as in other Turkish narratives. But the magpie and the raven ignore the help of the hero's son, leaving him helpless on the tree.

Apart from animals, trees and water are also cults that have an important place in Turkish culture. Like the animals, the tree also provides the help element, ensuring the survival of the hero. Water, on the other hand, is the place of encountering the creature in the tale first, and then it takes place as "a place of getting rid of this creature".

Celbegen in the fairy tale is known as one of the evil spirits created by Erlik underground. This creature shows similarities with giants in other Turkish narratives. There are similarities between Tepegöz and Celbegen in the Dede Korkut Kitabı, such as "eating people" and "sent to earth as punishment". On the other hand, this giant has the ability to change shape and takes various forms to fool the fairy tale hero.

There are differences between the wolf references in contemporary Turkish narratives and the wolf motif in the tale in question. As in Kyrgyz writer Cengiz Aytmatov's Dişi Kurdun Rüyaları, in Kyrgyz writer Tölögön Kasımbekov's story Bozkurt and Kazakh writer Muhtar Avezov's Kökserek, the wolf is considered as an animal that is considered sacred and has superior characteristics than a dog. In the legend of Akbara, in which the motif of transforming from human to wolf is processed, a young girl named Akbara turns into a wolf and abandons Muhtar, who betrayed him.

The deer motif also takes place as a sacred motif in Turkish narratives. In the tale, it appears as an animal that helps the fairy tale hero. Aytmatov, who is a contemporary Turkish world writer, is also a name who has used the deer motif in his novels and attached importance to the destruction

of nature. In the legend of Maral Ana, which is included in the author's novel Beyaz Gemi, the belief in rebirth under the guidance and protection of the female deer is told. In Turkish mythology, deer takes place with positive meanings. Another important element, the horse, is one of the myths considered important in Turkish narratives. The horse has different meanings such as comrade, friend and hero's helper. The horse, which plays a supporting role as a deer in the fairy tale, is one of the main elements of Aytmatov's novel Elveda Gülsarı. The meanings attributed to the assets in the narratives are important in terms of reflecting the common values and life philosophies of a nation.

In this study, the tale of "İyt le Börü" (Wolf with a Dog), which is an Altai oral culture element and evaluated under the title of "Tales about Fighting with Terrible Creatures", will be examined in the mythological context and how the determined motifs are handled in the literature will be tried to be explained comparatively.